

ФОРМУВАННЯ НАУКОВОЇ ДУМКИ ПРО ПРАВОВУ ІДЕОЛОГІЮ: ЕТАПИ РОЗВИТКУ

ЛУЦЬКИЙ Андрій Іванович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри церковно-канонічних та державно-правових наук, Перший проректор Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького

В статті приведені етапи становлення і розповсюдження різних течій правової ідеології, проаналізовані її різновидності, механізми дійсності, модифікації. Осуществляється аналіз основних ідеологічних течій – лібералізму, консерватизму і соціалізму, котрі визначають іменно правову життя суспільства.

Ключові слова: право, правова ідеологія, різновиди правової ідеології, лібералізм, консерватизм, соціалізм.

Основне філософське питання щодо первинності виникнення думки чи матерії відображає, на наш погляд, початок формування будь-якої ідеології. Людина здавна намагалася зрозуміти, що відбувається в житті суспільства, у якому вона живе [4]. З іншого боку, завжди існувала необхідність пояснення, чому саме відбуваються певні суспільні рухи та чи можна їх передбачати, скеровувати, починати або завершувати.

Правова ідеологія достатньо тривалий час є об'єктом дослідження науковців. Особлива увага приділяється насамперед характеристикі основних ідеологічних течій, що визначають сутність права. Разом з тим видається науково актуальною необхідність визначення основних етапів формування наукової думки про правову ідеологію, встановлення взаємозв'язків між ними та ступінь впливу на суспільство.

Методологічною основою нашого дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема таких, як: М. Бойчук, І. Вербицька, О. Голобуцький,

М. Калініченко, Д. Лилак, Д. Моссе, І. Павленко, Д. Сол та ін.

Метою нашого дослідження є визначення та характеристика основних етапів формування наукової думки про правову ідеологію.

Теоретичне пояснення процесів у соціумі є початком законодавства, яке, між тим, упродовж тривалого часу існувало у вигляді усної творчості відповідних прадавніх державних посадовців. Воно не мало чіткого закріплення та деталізації й визначало, скоріше, напрям сприйняття поганого та доброго у взаємодії між людьми [2, 15].

Ця система настанов була, на нашу думку, перехідною ланкою до писаного права та, певним чином, «коментарями» до нього. Вона стала початком формування феномену правової ідеології у тому значенні, яке ми знаємо на сьогодні.

Відповідно, на етапі зародження суспільства як певної громади зароджувалися правила поведінки членів цієї громади та їх гостей [5]. Одночасно, з'являлися й пояснення, чому саме такі правила мають сенс. Більше того, логічно припустити, що у той же період зароджувалися й певні ідеали щодо взаємовідносин між людьми, тобто правові ідеали. Це й слугувало рушійною силою прогресу у взаєминах між людьми на рівні мікрогруп, відповідно мало стабільний, хоча й динамічний характер – упродовж розвитку людства змінювалися культурні норми та, відповідно, ідеальні уявлення про них, що ві-

дображалося відповідним законодавчим закріпленням [8].

Тобто правова ідеологія формувалася разом із правом, бо саме її можна вважати уявленнями про право, поясненням його, що дозволяє широким верствам населення об'єднуватися в єдиний народ, не коритися нормам бездумно, а свідомо приєднуватися до правової системи, на противагу хаосу.

Остання позиція є фундаментом громадянського суспільства, що також підкреслює тісний взаємозв'язок всіх атрибутів правової держави [1] і, на наш погляд, вказує на марність спроб визначити, що з'явилося першим: правова ідеологія, право, законодавство?

Між тим, зазначимо, що маємо на увазі варіант прийняття вищевказаного «теоретичного забезпечення» життя суспільства його членами. У разі виникнення конфронтацій, економічних, політичних або будь-яких інших заворушень, відбувається певна перевірка наявності в громаді сприйняття права на рівні практичного впровадження. Оціночним критерієм тут служить практичне застосування у реаліях життя законодавчих настанов (наявне чи ні, перетворення абстрактних законодавчих положень у повсякденні правовідносини).

З наведеного напрошується висновок, що правова ідеологія – це невід'ємна частина колективної свідомості громадських об'єднань, тому вона має всі підстави претендувати на головні позиції: без усвідомлення та прийняття правил поведінки немає й можливості для спілкування, вільного ринку та будь-якої суспільної взаємодії. Вона є ланкою вжиття у дійсність права, правил поведінки, взаємодії громадян. Це, у свою чергу, визначає взаємозв'язок та правові напрямки інших ідеологічних галузей: політичну ідеологію, економічну ідеологію, культурні норми тощо.

На основі викладеного можемо визначити правову ідеологію як уявлення про правові ідеали взаємодії між людьми у межах певного суспільства. Наявність меж зумовлюється необхідністю певного поля для існування правової ідеології, що може формуватися та трансформуватися лише в об'єднаннях людей, членів громади – пред-

ставників сукупності ідей, понять, теорій і принципів, відображаючих правову дійсність певної країни, спільноти тощо.

Отже, правова ідеологія надає можливість відобразити:

1) багатогранну систему правового життя певного народу, картину світу, що мають ці люди, їх уявлення про своє об'єднання та ставлення до інших, самих себе з правової точки зору;

2) правові прагнення членів громади, що дозволяє модифікувати свої переконання, вдосконалювати правові знання, принципи, теорії, ідеї, цілі, цінності та, відповідно, своє правове майбутнє.

Історичний розвиток суспільства зумовлював поступові трансформаційні зміни цих факторів у колективній свідомості, вони відбувалися на рівні самосприйняття людини, громади в цілому, ставлення до інших громад тощо. Це закріплювалося через відповідні поняття, переконання, ідеї, принципи, що складало категоріальний апарат певної правової системи та було базисом для правової ідеології, яка забезпечувала прийняття зазначеного всіма зацікавленими в існуванні цієї системи особами (у сучасному розумінні – громадянами певної країни).

Так ми підійшли до необхідності визначити етапи формування наукової думки про правову ідеологію та означити завершення або модифікацію тих чи інших ідеологічних поглядів.

Перерахуємо наймасштабніші ідеологічні системи, що залишили по собі потужні історичні зміни та вплинули на розвиток людства.

Дослідники погоджуються, що основними ідеологічними течіями, котрі визначають саме правове життя суспільства, виступають лібералізм, консерватизм та соціалізм [13]. Всі вони неоднозначно трактуються та модифікуються з часом. Між тим, саме вони мають чітке наукове обґрунтування та відмінності від політичних ідеологій (анархії, монархії, інтернаціоналізму, націонал-демократії, етнократії, сепаратизму, нацизму, націоналізму, фашизму, джингоїзму тощо) або світоглядно-філософських концепцій (гуманізму, шовінізму, космополітизму, сіонізму і

т. ін.), аналіз яких знаходиться поза межами нашого дослідження.

Тому ми приділимо увагу означеним трьом ідеологіям. На користь цього говорить і багатостолітній острах формування будь-яких інших уявлень (ідеологій) про покращення правопорядку, що ще донедавна вважалося замахом на владу майже по всьому світу.

Відповідно, розкіш мати офіційну, наділену можливістю для відкритого обговорення громадою, формування та трансформування правову ідеологію наші пращури отримали лише в епоху пізнього феодалізму. Дослідники визначають, що поступовий злам феодального ладу та можливості розвитку ідей щодо вдосконалення правопорядку з'явилися лише у XVII ст. [8]. У цей період бере початок становлення буржуазних суспільних відносин, що тривало до XX ст.

Науковці погоджуються [11], що правовою ідеологією, яку пов'язують із буржуазним суспільним устроєм, є лібералізм (від лат. *liberalis* – вільний). Правові ідеї, покладені у фундамент цього суспільного руху, – це ідеї звільнення людини і суспільства від соціальних обмежень, сприяння соціальному прогресу.

Отже, формування наукової думки про правову ідеологію лібералізму почалося у XVII – XVIII ст.ст. Лібералізм уособлює злам у колективній свідомості феодального світосприйняття. Мається на увазі втрата позицій феодального дворянства як єдиної політичної сили, яка панувала над більшістю населення (селянством, робітниками та ін.). Саме тоді з'являється праобраз сучасного «вільного ринку» в економічних відносинах й, відповідно, формується образ нових гравців у політичному полі – торгівельні виробництва, фабрики тощо (те саме, що пізніше переросло у політичну течію капіталізму).

Як і всі інші, так би мовити, «історичні» правові ідеології, лібералізм базувався на релігійному світогляді, певним чином опонуєчи йому. Установлений правопорядок спирався на релігійне трактування соціального стану як такого, що людина отримувала при народженні. Церковні догмати визначали соціальний устрій як божественне веління, й гріхом було намагатися по-

кращити свої соціальні можливості [8]. На противагу цьому, ліберальні погляди орієнтували на прогресивне вдосконалення прав та свобод людини, що відкривало перспективи й для соціальних перетворень, готувало ґрунт для значних політико-економічних зрушень. Тобто, лібералізм можна вважати правовою ідеологією, одна з функцій якої полягала в обмеженні релігійного управління людиною, звільненні її від абсолютної влади над собою й надання права вибору.

Разом з ідеями права вибору у найбільш широкому сенсі, лібералізм створював у суспільній свідомості поле для вільного розвитку товарної економіки та інститутів громадянського суспільства. Підкреслимо, що мова йде про взаємозв'язок державної політики послаблення монополії на волю своїх громадян – з одного боку, та готовності самих громадян прийняти відносну свободу, яку вони поступово отримували, – з іншого.

Видатні англійські та французькі філософи (Т. Гоббс, Дж. Локк, Ж. Ж. Руссо, Д. Дідро, Ш. Монтеск'є та ін.) запропонували так звану «теорію природного права», яка лягла в основу соціально-політичної програми лібералізму. Зазначимо, що ця теорія на етапі зародження й була лібералізмом, бо назвати ліберальною ідеологічну політико-правову течію першими спромоглися лише на початку XIX ст. представники відповідного ідейного політичного руху в Іспанії. Частина парламентаріїв (ліберальне політичне угруповання) назвали себе «лібералами». Іспанські ліберали подавали проекти соціальних перетворень своєї країни, виборювали опозиційні ланки відносно традиційних позицій влади [11].

Фундатори теорії природного права пропагували філософію того, що людина від народження вже володіє природними правами: правом на життя, особисту свободу, власність. Також революційним було відстоювання такого права, як право на свободу думки [13]. Особливого супротиву зазнавали такі постулати лібералізму, як ідеї рівності всіх перед законом, доцільності поділу влади, представницького правління, конституційності. Науковці вважають, що саме правова ідеологія лібералізму лягла в основу Великої французької революції 1789 р. та

інших політичних трансформацій тієї епохи [13].

Одним з фундаментальних положень лібералізму була бажаність і прогресивність економічної свободи всіх громадян, та прагнення політичних кроків щодо забезпечення можливостей для цього (такі ідеї розроблялись видатними економістами того часу У. Петті, А. Смітом, Д. Рікардо). Серед них основними визначалися можливості для:

- індивідуального підприємництва;
- приватної власності;
- товарно-грошових відносин.

Тобто, незважаючи на ідеологічну площину регуляторних механізмів правовідносин, лібералізм, на нашу думку, опирається на економічний фундамент державного невтручання в грошовий ринковий оберт та впровадження принципів індивідуалізму у широкому сенсі.

Наступним етапом формування наукової думки про правову ідеологію була концепція консерватизму (від лат. *conservo* – зберігаю, охороняю). Науковці [3, 12] вказують на тісний взаємозв'язок консерватизму та лібералізму: перший виник як реакція на другий, став опозиційним рухом відносно нього.

Консервативна правова ідеологія спрямована на збереження існуючого ладу, базується на традиційній, усталеній формі суспільного устрою. Початок її розвитку приходить на кінець XVIII ст., й спочатку консерватизм вважався певним новаторством – свідомим поверненням до заповітних настанов пращурів (становості, абсолютизму, клерикалізму), опозицією щодо неперевіраних часом та лякаючих багатьох модерністських буржуазних зрушень. Наймасштабнішим із протестних виступів проти лібералізму стала вже згадана Велика французька революція, через рік після якої була опублікована праця англійського мислителя і політичного діяча Едмунда Берка «Роздуми про революцію у Франції» (1790 р.), у якій він намагається довести марність кровавого терору, влаштованого революціонерами [9].

Ідеї доцільності повернення до перевірених століттями соціальних відносин подавалися як панацея проти насилля та

грабіжництва, що панували у Франції на той період; проводилися паралелі щодо загрози для інших монархічних держав, громадян намагалися застерегти від подібних наслідків. Цей напрям розробляли видатні французькі мислителі – Ж. де Местр, Л. де Бональд, С. Т. Колрідж, У. Вордсворт. У 1818-1820 рр. популярності набув часопис «Консерватор», публікації в якому доносили вказані ідеї до широкого читача. У статтях антиреволюційного змісту виокремилася назва нового ідеологічного напрямку.

Розчарування революційними обіцянками й спроби тотального знищення культурного спадку Франції (боротьба проти всього «аристократичного») призвели до певного фаталізму у суспільній свідомості в країнах тогочасної Європи [12]. Мається на увазі популяризація філософії соціального антираціоналізму, у який доводилася неможливість оптимально облаштувати суспільство, спираючись на рішення людського розуму [13]. Разом із прагненням до відкидання знеціненої ліберальної правової ідеології, пропонувалося відновлення релігійного абсолюту та покладання відповідальності не на себе, а на певний вищий розум, якому видніша вища мета відносності суспільного добробуту. Правова складова цієї ідеологічної концепції полягала в закликах до повернення/збереження законодавчого ладу на феодальних засадах, без революцій та війн будь-якого гатунку.

В економічній сфері програмною установкою консерватизму став державний інтервенціоналізм – активне проникнення держави в економіку у формі протекціонізму, створення державного сектора в економіці, регулювання обсягів виробництва та цін (частково) і т. ін. Держава, на думку консерваторів, зобов'язана проводити активну соціальну політику, по-батьківськи піклуватися про своїх громадян, запобігаючи тим самим соціальним конфліктам [4, 6].

На сьогодні ця ідеологічна течія набула оновленого вигляду й характеризується, насамперед, гаслами щодо повернення традиційних моральних цінностей, підвищення авторитету держави, сім'ї, церкви. Неоконсерватизм виступає за обмеження втручання держави в соціально-економічну галузь,

на відміну від традиційного консерватизму, що виступав за суцільне втручання держави в усі сфери життя суспільства. Його особливістю є зрощування з неолібералізмом, який, у свою чергу, на відміну від класичного лібералізму, визнає необхідність часткового державного регулювання економіки.

Наступний етап формування наукової думки про правову ідеологію – це соціалізм (від лат. *socialis* – суспільний), де домінуючою є ідея створення суспільного ладу на засадах соціальної рівності, колективізму та спільності інтересів. Характерними особливостями соціалізму слід вважати суспільний характер праці та суспільну власність на засоби виробництва.

Дослідники погоджуються, що соціалістична правова ідеологія є однією з найдавніших, оскільки вона виникла у зв'язку з появою соціальної нерівності, що породжується самим суспільним устроєм. Разом із становленням певного суспільного устрою виникає й певна частка незадоволених ним, непокірних громадян, які прагнуть тих самих благ добробуту, що й владніші або багатші особи [14, 16].

З'являлися різні теоретичні моделі соціалістичних систем. Найбільш відомою став так званий утопічний соціалізм – вчення про спільне виробництво, спільність майна та обов'язковий характер праці задля вирішення всіх соціальних проблем. Незважаючи на директивність громадської зайнятості, одним із його позицій був всебічний та гармонійний розвиток особистості [14].

У кінці XVIII – першій половині XIX ст. соціалістичні моделі та теоретичні системи трансформуються в більш-менш цілісну правову ідеологію. Особливої популярності вона набуває серед незахищених, малозабезпечених верств суспільства як мрія досягти добробут за рахунок перерозподілу власності забезпечених громадян. На цьому ґрунті формуються революційні об'єднання та задуми повалення монархії у всьому світі [16]. Можемо констатувати наявність певного дуалізму раннього соціалізму:

1) утопічний напрям продовжував розвивати філософські концепції розвитку науки, просвітництва, тобто мирного шляху запровадження справедливості та рівності;

2) революційний напрям соціалізму закликав до насильства (революції), як до єдиної можливості переходу до суспільства нового соціалістичного типу: експропріація чужої власності для наділення нею нужденних й подальшого суспільного володіння колективним добробутом.

Незважаючи на протилежні уявлення про допустимі засоби досягнення соціалістичного «раю», принципи соціалістичного суспільства в обох випадках схожі:

- засоби виробництва належать всій громаді;

- приватна власність є основою соціальної нерівності та має бути замінена на громадську;

- всі створені матеріальні блага мають розподілятися на всіх членів громади;

- праця є обов'язковою для всіх та здійснюється в інтересах всього суспільства;

- кожна людина має стільки благ, скільки заробила своєю працею, віддаючи на неї всі свої здібності;

- управління має відбуватися демократичним способом в інтересах всього суспільства, а не в інтересах окремих класів, верств, груп і т. ін.;

- суспільство має спиратися на самоврядування, а держава – виступати суто регуляторним механізмом управління виробництвом;

- взаємодія в суспільстві передбачає широке використання принципів колективізму – спільності інтересів, взаємодопомоги, злагоди, солідарності;

- соціалістичне суспільство піклується про всіх своїх членів, незахищених або нездатних до праці – також.

Як бачимо, принципи соціалізму прямо протилежні ліберальним принципам індивідуальної свободи та боротьби за виживання.

Наступний етап формування наукової думки про правову ідеологію представлений альтернативним комуністичному варіантом розвитку соціалізму: у західноєвропейських країнах початку-середини XX ст. й до сьогодні набула популярності соціал-демократична (соціал-реформістська) правова ідеологія. Основні її положення такі ж самі, як у «батька» – класичного соціалізму. При цьому наявні наступні модифікації:

- відмова від насильницької боротьби за соціалізм, яка спиралася на антагонізм, названий «привидом Європи» – войовничий комунізм. Останній розцінюється як помилковий шлях побудови держави [13];

- прийняття принципу поступової трансформації капіталізму в соціалізм: збільшення частки державної власності у суспільному фонді, акціонування приватної власності, усупільнення виробництва, оптимізація та вдосконалення умов праці, об'ємів споживання між різними верствами суспільства;

- вдосконалення можливостей для забезпечення добробуту, соціальної захищеності населення, з особливим акцентом на мало-забезпеченій його частині;

- популяризація демократичного самоврядування, громадянських свобод, сприяння усіякому розвитку як суспільства в цілому, так і окремого громадянина.

Подібні тенденції оновлення містять у собі й інші течії: неолібералізм і неоконсерватизм [7]. На нашу думку, межі між цими основними правовими ідеологіями сучасності поступово стираються й людство крокує до всевітньої ідеологічної інтеграції на базисі шанування та захисту практичної дієвості у суспільстві загальнолюдських цінностей.

Маємо зазначити, що свідомо уникаємо приділяти аналітичну увагу окремим національним течіям соціалізму, наприклад, націонал-соціалізму в Німеччині. Вони справді є похідними від соціалізму, однак набули поширення у дуже обмежений проміжок часу (кілька десятиліть першої половини ХХ ст.) й були, скоріше формою суспільного устрою, ніж повноцінною правовою ідеологією [10].

Таким чином, формування наукової думки про правову ідеологію відбувалося впродовж низки етапів та характеризується:

- поступовим зародженням бажання людства розуміти, що саме складає правопорядок у суспільстві та як його можливо оптимізувати;

- систематизацією різноманітних ідей оптимізації правової дійсності в ідеологічні течії, перші офіційні згадки про які припадають на ХVІІ ст.;

- можливістю розглядати правову ідеологію як уявлення про правові ідеали взаємодії між людьми;

- взаємопов'язаним формуванням трьох основних ідеологічних течій людства: лібералізму (залишення людини без опіки держави, з наданням їй прав та свобод), консерватизму (суцільний контроль держави суспільства, разом із захистом та соціальною опікою для його членів) та соціалізму (рівного розподілу можливостей та забезпечення добробуту для всіх). Перший формувався як ідеологія буржуазії, консерватизм з'явився як феодално-абсолютистська реакція на лібералізм, а соціалістична ідеологія виростала з лівої критики буржуазного ладу, провісником якого і був лібералізм;

- особливостями становлення соціалістичної правової ідеології: розподілом на утопічний (мирний, культурологічний) та мілітаристський (войовничий, революційний) напрями. Останній у крайніх своїх проявах набрав ознак націонал-соціалізму (добробут та можливості лише для певної нації, представник – країни Гітлерівської коаліції) та військового комунізму (експропріація багатих з подальшим перерозподілом на всіх, представник – СРСР);

- оновленим змістом сучасного трактування наведених правових течій: неолібералізм припускає часткову опіку держави та її проникнення в суспільне самоврядування, неоконсерватизм – збільшення свобод громадян, а соціалізм (соціал-демократія) – поєднання державної опіки та поступового й мирного розподілу добробуту.

Література

1. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії / М. А. Бойчук. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – 211 с.
2. Вербицька І. В. Влада як феномен екзистенції : дис. канд. філос. наук: 09.00.04 / В. І. Володимирівна. – К., 2007. – 201 с.
3. Голобуцький О. Консерватизм – ідеологія порядку, стабільності і добробуту / О. Голобуцький, В. Кулик. – К. : УРП, 1995. – 43 с.
4. Журов М. С. Афіліація та влада як соціально-психологічний феномен в організації спільних відносин : автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.06 – «юридична психологія» / Ж. М. Стефанович. – Х., 2001. – 20 с.

АНОТАЦІЯ

У статті наведено етапи становлення та розповсюдження різних течій правової ідеології, проаналізовано її різновиди, механізми дієвості, модифікації. Здійснюється аналіз основних ідеологічних течій – лібералізму, консерватизму та соціалізму, які визначають саме правове життя суспільства.

SUMMARY

Stages of development and dissemination of various currents of legal ideology are presented, its types, mechanisms of its effectiveness, modifications are analyzed. The analysis of main ideological currents – liberalism, conservatism and socialism regulating precisely the legal life of the society is conducted.

5. Калініченко М. Влада громадянсько-го суспільства / М. Калініченко. – Суми : Університетська книга, 2006. – 175 с.

6. Кожев А. Понятіе власти / А. Кожев. – М. : Праксис, 2006. – 192 с.

7. Консерватизм : антологія / [упоряд. О. Проценко, В. Лісовий]. – К. : Смолоскип, 1998. – 597 с.

8. Лилак Д. Д. Мудрість прадавніх про право, закон, владу, правосуддя / Д. Д. Лилак. – К. : Оріяни, 2000. – 144 с.

9. Мареев С. Н. Из истории советской философии: Лукач – Выготский – Ильенков / С. Н. Мареев. – М. : Культурная революция, 2008. – 1002 с.

10. Моссе Д. Нацизм и культура. Идеология и культура национал-социализма / Д. Моссе. – М. : Центрполиграф, 2004. – 100 с.

11. Павленко І.А. Історико-філософська реконструкція лібералізму Дж. Ролзом: параметри розуміння справедливості : авто-

реф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.05 – Історія філософії / П. І. Анатоліївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2011. – 16 с.

12. Ситник О. І. Консерватизм: генеза ідей / О. І. Ситник. – Луцьк : Надстир'я, 2000. – 62 с.

13. Сол Д. Р. Ублюдки Вольтера. Диктатура розуму на Западе / Д. Р. Сол. – М. : АСТ, 2007. – 895 с.

14. Струве П. Б. Patriotica. Політика, культура, релігія, соціалізм / П. Б. Струве. – М. : Республіка, 1997. – 527 с.

15. Тюрменко І. І. Форми існування прадавніх культур : конспекту лекції з дисципліни «Культурологія» для студ. усіх спец. ден. та заоч. форм навч. / І. І. Тюрменко, Н. М. Левицька. – К. : НУХТ, 2004. – 26 с.

16. Уэрта де Сото Х. Соціалізм, економічний расчет и предпринимательская функция / Х. Уэрта де Сото. – М. : Социум, 2008. – 488 с.